

УДК 37.016+811.161.2

С49

Автор:

Слюніна О. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Рецензенти:

Голобородько Є. П., доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і психології Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради, член-кореспондент НАПН України;
Лисиченко Л. А., доктор філологічних наук, професор, м. Харків

Слюніна О. В.

С49 Усі уроки української мови. 11 клас. I семестр. Профіль — українська філологія / О. В. Слюніна. — Х. : Вид. група «Основа», 2019. — 395, [5] с. — (Серія «Усі уроки»).

ISBN 978-617-00-3706-0.

Навчальний посібник містить конспекти всіх уроків української літератури для I семестру 11 класу профільного рівня (профіль — українська філологія), які розроблено із урахуванням змін, здійснених Міністерством освіти і науки України 2017 року. Розподіл навчального часу та зміст розроблених уроків носить орієнтовний характер. Згідно з положеннями пояснювальної записки оновленої програми в разі потреби вчитель має право самостійно змінювати обсяг годин у межах розділу, а також змінювати послідовність вивчення розділів.

Для вчителів української мови та літератури шкіл різних типів, керівників методичних об'єднань, викладачів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 37.016+811.161.2

© Слюніна О. В., 2019

© Корягін В. О., макет обкладинки, 2019

© ТОВ «Видавничка група “Основа”», 2019

ISBN 978-617-00-3706-0

КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 11 КЛАСІ (ПРОФІЛЬ — УКРАЇНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ). I СЕМЕСТР

№ з/п	Дата	Зміст уроку	Примітки
		Мова, індивід, суспільство	
1		Мова як особлива система знаків. Проблеми взаємодії мови і культури, мови і соціуму. Роль мови у формуванні й самовираженні особистості	
2		Українська мова в контексті української культури. Відображення в сучасній українській мові культури інших народів. Українська мова у світі. Українська діаспора	
3		Урок розвитку комунікативних умінь № 1. Поняття стилю мовлення: мовні й позамовні ознаки (сфера спілкування, умови та мета спілкування). Стилї мовлення. Зміст і структура текстів кожного із стилів, їхні характерні мовні засоби, основні жанри. Складання усного твору	
4		Урок розвитку комунікативних умінь № 2. Підрозділи стилістики: стилістика мови (практична) і стилістика мовлення (функціональна). Складання письмового твору	
5		Лінгвістика як наука про мову. Її основні розділи, місце в колі інших наук про людину й народ	
6		Історія мовознавства в особах. Видатні мовознавці вітчизняної науки та їхні праці	

№ з /п	Дата	Зміст уроку	Примітки
		Лінгвістична риторика	
7		Риторика як наука й мистецтво слова. Роль риторики у професійній діяльності. Основні поняття риторики: логос, етос, пафос, топос	
8		Ритор і оратор. Риторичні ідеали в різні історичні епохи. Поняття про сучасний риторичний текст	
9		Урок розвитку комунікативних умінь № 3. Комунікативні якості мовлення та їхні основні ознаки. Стилїстична норма і стилїстична помилка. Редагування тексту промови	
10		Інвенція	
11		Диспозиція. Методи викладу матеріалу	
12		Теза й аргументація. Різні види аргументації	
13		Урок розвитку комунікативних умінь № 4. Офіційно-діловий стиль: основні ознаки, підстилі, жанри, сфера використання, призначення. Лексичні, морфологічні, синтаксичні особливості, структура офіційно-ділових текстів різних жанрів	
14		Елокуція й елоквенція як учення про мовну форму промов. Меморія як система усного запам'ятовування промов. Основні прийоми запам'ятовування ораторської промови	
15		Акція. Риторична техніка. Аналіз власної промови, релаксація	
16		Урок розвитку комунікативних умінь № 5. Еристика як мистецтво суперечки. Дискусія з обстоюванням альтернативних точок зору на тему: «Учення Григорія Сковороди про “сродну працю” й розвиток сучасної особистості людини». Культура ведення дискусій, полеміки, диспутів професійного характеру. Полемічні прийоми: спростування помилкового твердження фактами, критика доказів опонента, атака запитаннями. Етика полемічної майстерності	
17		Тематична контрольна робота № 1. Контрольний тест	

№ з /п	Дата	Зміст уроку	Примітки
		З історії риторики й ораторського мистецтва	
18		Міфологія красномовства. Риторика Давньої Греції. Видатні оратори Давньої Греції: Сократ, Платон, Демосфен. Риторика Аристотеля	
19		Урок розвитку комунікативних умінь № 6. Мовний етикет ділової (телефонної) розмови	
20		Риторика Давнього Риму. Цицерон як теоретик красномовства	
21		Вітчизняна риторика. Мовотворчість І. Вишенського, Г. Сковороди, Ф. Прокоповича	
22		Урок розвитку комунікативних умінь № 7. Контрольне читання мовчки	
23		Урок розвитку комунікативних умінь № 8. Контрольний переказ тесту художнього стилю із творчим завданням	
24		Риторика в Києво-Могилянській академії. Розвиток риторичних традицій в Україні. Сучасний риторичний ідеал	
		Основи ораторського мистецтва	
25		Види красномовства. Академічне красномовство, його характерні ознаки, різновиди (наукове, науково-популярне, навчальне)	
26		Ділове красномовство. Судове красномовство, особливості захисного й звинувачувального виступу	
27		Духовне красномовство (гомілетика), його жанри й характерні риси	
28		Соціально-побутове красномовство, його види (ювілейна промова, привітання, тост тощо). Театральна (сценічна) риторика. Педагогічна риторика	
29		Урок розвитку комунікативних умінь № 9. Мовленнєве спілкування в різних навчальних ситуаціях офіційно-ділового характеру	
30		Види ораторського мистецтва за метою висловлення: інформувальні, переконувальні, розважальні виступи	

№ з /п	Дата	Зміст уроку	Примітки
31		Урок розвитку комунікативних умінь № 10. Написання ділових документів. Заява	
32		Полеміка. Дискусія. Дебати. Публічний полілог	
33		Промова, її види: мітингова, інформаційна, агітаційна	
34		Урок розвитку комунікативних умінь № 11. Контрольне говоріння. Складання власного висловлювання на соціокультурну тему в публіцистичному стилі	
35		Тематична контрольна робота № 2. Контрольний тест	
		Поглиблення і систематизація найважливіших відомостей із синтаксису та пунктуації. Синтаксис української мови	
36		Загальна характеристика синтаксичних одиниць, їх типів, зв'язків, засобів вираження синтаксичного зв'язку. Словосполучення як основна одиниця синтаксису. Типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова	
37		Урок розвитку комунікативних умінь № 12. Написання автобіографії	
38		Типи підрядного зв'язку в словосполученні. Словосполучення повні та неповні. Використання синонімічних дієслівних словосполучень у різних стилях	
39		Речення як основна синтаксична і комунікативна одиниця. Стилiстичні функції модальних різновидів речень. Риторичне запитання, його стилістичні функції	
40		Предикативна (граматична) основа речення. Порядок слів як стильова ознака мовлення. Складні випадки координації підмета й присудка	
41		Складні випадки кваліфікації другорядних членів речення. Написання прикладки. Порівняльний зворот, його функції в реченні	

№ з /п	Дата	Зміст уроку	Примітки
42		Урок розвитку комунікативних умінь № 13. Ділові папери. Написання характеристики	
43		Особливості вживання в мовленні односкладних і двоскладних, поширених і непоширених, повних і неповних, ускладнених і неускладнених простих речень	
44		Урок розвитку комунікативних умінь № 14. Контрольне аудіювання	
45		Складні та багатокомпонентні речення. Особливості структури та семантики сполучникових (складносурядних та складнопідрядних) і безсполучникових, багатокомпонентних речень	
46		Складнопідрядні означальні речення і дієприкметникові звороти; складнопідрядні обставинні речення і дієприслівникові звороти. Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними і порівняльними звороти. Синтаксичний аналіз	
47		Стилістичні особливості складносурядних, складнопідрядних, безсполучникових складних речень. Синоніміка безсполучникових і сполучникових складних речень. Період як засіб експресивного синтаксису і риторична фігура. Градація в складному реченні з різними типами зв'язку	
48		Урок розвитку комунікативних умінь № 15. Особливості складання повідомлення на електронному носії (електронна пошта)	
49		Тематична контрольна робота № 3. Контрольний тест	
50		Пряма і непряма мова, її призначення і граматично-сміслові особливості. Пряма мова і слова автора. Інтонавання речень із прямою мовою, діалогом. Заміна прямої мови непрямою	
51		Невласне пряма мова. Здогадана пряма мова, напівпряма мова. Синоніміка і стилістичні способи передачі прямої мови в тексті, реплік	

№ з /п	Дата	Зміст уроку	Примітки
		у діалозі і непрямій мові. Стилiстичнi особливостi авторських слiв при прямiй мовi. Стилiстика речень iз рiзними способами вираження чужого мовлення в тексті	
52		Урок розвитку комунікативних умінь № 16. Написання ділових документів різних жанрів: довіреність	
53		Цитування	
		Текст. Синтаксис і стилістика тексту	
54		Основні ознаки тексту. Класифікація текстів за сферою використання, метою, структурними особливостями. Зміст і будова тексту. Складне синтаксичне ціле (надфразна єдність) як семантико-синтаксична одиниця тексту. Абзац як композиційно-стилістична одиниця тексту. Сурядні і підрядні сполучники як засоби зв'язку в тексті	
55		Гіпертекст. Дискурс як комунікативний процес і як текст. Професійний дискурс	
56		Урок розвитку комунікативних умінь № 17. Контрольний письмовий твір	
		Пунктуація	
57		Пунктуаційні норми. Пунктограми в кінці речення, у простому реченні	
58–59		Пунктограми в складному реченні	
60		Пунктограми при прямій мові, цитуванні, у зв'язному тексті	
61		Абзац як пунктуаційний знак, що передає смислове членування тексту	
62		Складні випадки використання розділових знаків	
63		Контрольний диктант	
64		Тематична контрольна робота № 4. Контрольний тест	

МОВА, ІНДИВІД, СУСПІЛЬСТВО

УРОК № 1

МОВА ЯК ОСОБЛИВА СИСТЕМА ЗНАКІВ. ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ, МОВИ І СОЦІУМУ. РОЛЬ МОВИ У ФОРМУВАННІ Ї САМОВИРАЖЕННІ ОСОБИСТОСТІ

Мета (формувати компетентності): *предметні* (розширити знання про мову як особливу систему знаків, про роль мови у формуванні особистості, поглибити розуміння взаємозв'язку мови і культури, мови і соціуму); *ключові* (удосконалювати вміння одинадцятикласників правильно та доцільно висловлювати власні думки); *загальнокультурні* (сприяти усвідомленню ролі мови в житті суспільства та окремої особистості).

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

Обладнання: копії текстів, тлумачний словник української мови, таблиця «Зв'язок мови і суспільства», таблиця «Зв'язок мови і культури».

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ ТА МЕТОЮ УРОКУ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

Вступна бесіда

Як основний засіб людського спілкування мову неоднаково визначають у різних напрямках досліджень і в межах однієї науки (філософії, лінгвістики тощо) залежно від кількості об'єктивних і суб'єктивних чинників (час, панівна наукова парадигма конкретної науки, різні підходи до об'єкта дослідження, різні методи, методики і прийоми аналізу, особистість дослідника, його світобачення, наукова кваліфікація тощо). У ХХ ст. в працях лінгвістів,

філософів, логіків, психологів, фахівців із проблем штучного інтелекту, когнітологів було запропоновано більше 20 тисяч визначень мови (Ф. Бацевич).

Комунікативно-творчий практикум

- ▶ Запропонуйте власні визначення мови. Порівняйте їх із наведеними нижче міркуваннями майстрів художнього слова та вчених. Про які особливості мови йдеться?

1. Що не річка, то мова — з-над Славути-Дніпра: українська чудова, як сопілкова гра (Д. Білоус). 2. Мова — це сукупність усіх слів, усіх граматичних форм, усіх особливостей вимови всіх людей (За Г. Волкотруб). 3. Мова — це історія і сучасність, це кожна людина і народ, це інструмент, який допомагає людині в її практичній щоденній діяльності, тобто виступає знаряддям спілкування, і водночас це й засіб проникнення в глибини історичної пам'яті народу, це збереження духовних надбань нації для майбутнього (С. Єрмоленко). 4. Мова — основа духовності народу, фундамент існування нації. Це також спосіб сприймання світу, членування реалій, оскільки кожен народ сприймає світ по-своєму, неповторно (З посібника). 5. Мова — це сукупність правил, за якими будується мовлення, мовне повідомлення, за допомогою якого спілкуються люди (З посібника). 6. Ти, мово, — море, небо неокрає, нестертність наша, правда і душа (С. Литвин). 7. Мова є система знаків, що виражають ідеї, а тому її можна порівняти з письмом, з азбукою для глухонімих, із символічними об'єднаннями, із формами ввічливості, із воєнними сигналами тощо (Ф. де Сосюр). 8. Мова — це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторона нашого психічного «Я» (І. Огієнко).

Творче конструювання

- ▶ Як ви розумієте наведені вислови? Складіть із ними кілька речень.

Людська мова, мова Творця, ангельська мова, штучна мова, природна мова, мова тварин, мова природи, мова мистецтва, мова жестів, мова науки, мова очей, мова закоханих, рідна мова, мова квітів, мова символів, чужа мова, мова бджіл, материнська мова.

ІV. СПРИЙМАННЯ Й ЗАСВОЄННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ В ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ

Навчальна лекція

- ▶ Прослухайте лекцію. Складіть тези.

Небезпідставним є твердження, що ми живемо у світі знаків. Дзвінок будильника вранці — сигнал того, що пора вставати.

Червоне світло світлофора — знак заборони переходити вулицю, зелений — знак дозволу. По дорозі ви зустрічаєте товариша, кивком голови вітаєтеся з ним чи тиснете йому руку — знак поваги, прихильного ставлення до нього. У гардеробі вам видають жетон, який засвідчує, що у вас прийняли на зберігання пальто. У ідальні ви розплачуєтеся грошовими знаками. А якщо додати до цього різні вивіски на громадських чи торговельних закладах, стрілки, що вказують на рух чи місцезнаходження чогось, різні схеми й графіки, із якими кожного дня доводиться стикатися, то все це засвідчує велику роль різних знакових систем у нашому повсякденному житті.

Однією із знакових систем є мова. Про її знаковий характер говорили ще вчені давніх Індії та Греції. Так, Аристотель стверджував, що «мовні вирази суть знаки душевних вражень, а письмо — знак перших». Поняття знаковості знаходимо також у граматиці Пор-Рояля, а згодом у працях лінгвістів-компаративістів — В. Гумбольдта, О. Потебні, П. Фортунатова, І. Бодуена де Куртене та ін.

Що ж у мові виконує функцію знака? У широкому розумінні знаками мови, або мовними чи лінгвальними знаками, є звуки (навіть букви), морфеми (префікси, корені, суфікси, закінчення), слова, словосполучення і речення. Вони різняться своєрідністю функцій і місцем у системі мови. У точному ж розумінні знаками мови виступають лише ті її елементи, яким властива функція називання, а саме: слова і словосполучення. Саме вони виступають у мові заміниками предметів, дій, понять, кількостей, ознак. Звуки не можна вважати лінгвістичними знаками у вузькому розумінні тому, що вони не мають значення; морфеми (префікси, корені, суфікси, закінчення) — тому, що вони хоч і мають значення (у слові *Петрусь* — суфікс *-усь* має значення пестливості), але самостійно не реалізують своє значення, а тільки в сполучі з іншими морфемами (в імені *Петрусь* — із коренем *Петр-*); речення — тому, що вони складаються з інших знаків.

Слово української мови *яблуко* є лише знаком, вираженим конкретним набором звуків, передаваних на письмі буквами, але воно не має нічого спільного із смачним фруктовим плодом круглої форми й певного кольору. До того ж це слово є лінгвістичним знаком для того мовця, який співвідносить почутий комплекс звуків із відповідним предметом. Для француза чи китайця, які не знають української мови, це слово є лише набором звуків, які нічого не означають. Із цього легко дійти висновку, що мовні знаки — тільки умовні позначення предметів і понять, ознак і дій, прийнятих у певному суспільстві. Їхня номінативна роль (роль називання, позначення) зумовлює визнати мову знаковою системою, інакше — системою знаків. Тому мову називають знаковою системою (За С. Дорошенком).

Проблемна бесіда

- ▶ Дайте відповіді на питання.
- 1. Поясніть тезу: «Людина живе у світі знаків і стереотипів».
- 2. Що таке знак? Назвіть його основні властивості.
- 3. У працях яких філософів і мовознавців було започатковано вчення про знакову природу мови?
- 4. Чим відрізняється система від простого набору елементів?
- 5. Чому мову називають системою знаків?
- 6. Яка наука займається вивченням знакових систем?
- 7. Що таке мовний знак?
- 8. Які думки існують стосовно знакових одиниць у мові? Чи всі мовні одиниці можна вважати знаками?
- 9. Чим відрізняється поняття мовного знаку в широкому та вузькому розумінні?
- 10. Чому звук, морфема та речення не можуть бути названими мовними знаками у вузькому розумінні?
- 11. Поміркуйте, яку властивість мовного знака можна помітити, якщо зіставити слова: українське *час*, російське *время*, англійське *time* та німецьке *zeit*?
- 12. Як між собою співвідносяться поняття мовного знака та реально існуючий предмет?
- 13. Доведіть, що назва предмета не зумовлюється природою цього предмета.

Вибіркова робота

- ▶ Серед наведених знаків оберіть мовні. Доведіть свою думку.
Новий рік; \$; -есеньк-; ➔; берізонька; л; Грати словом — долею грати; [и^е]; петрів батіг; ×; джерело.

Робота з текстовим матеріалом

- ▶ Прочитайте. Визначте його стильову приналежність. Поміркуйте, чому для людини мова є найважливішою системою знаків.
Одна із скандинавських саг розповідає про «науковий» диспут між мудрецем-богословом і однооким вікінгом. Цей диспут відбувся у формі жестів і проходив так. Богослов показав один палець, на що одноокий вікінг відповів, показавши два пальці. Богослов показав три пальці, після чого вікінг показав кулак. Тоді богослов з'їв вишню і виплюнув кісточку. Вікінг знайшов у своїй кишені агрус і з'їв його. Тут богослов визнав себе переможеним.
— Чому? — здивувалися члени журі.
— А тому, — відповів богослов, — що цей одноокий вікінг — справжня криниця мудрості.

— Про що ви сперечалися? — запитали члени журі.

— Я показав один палець, вказавши тим, що Бог у світі один. Він же заперечив двома пальцями, що крім Бога-отця, є ще Бог-син. Я тоді показав три пальці, маючи на увазі те, що якщо бути точним, то є ще й Дух Святий, але він виявився й тут на висоті: показавши кулак, влучно відповів, що все одно трійця єдина. Я відчув, що перемогти його в богослов'ї не зможу й змінив тему диспуту. З'ївши вишню, я сказав, що життя солодке. Але й тут він відповів мені дуже влучно: з'ївши агрус, він ствердив, що треба жити навіть тоді, коли життя й кисленьке.

— Чи про це ви сперечалися? — запитали члени журі в одно-окого вікінга.

— Я й не думав із ним сперечатися на богословські теми. Цей зухвалець показав, що в мене одне око. Я йому відповів, що моє одне око варте його двох. Він далі вів своє: у мене й у нього разом три ока. Після того я сказав, що таких нахаб, як він, треба вчити не науковими суперечками, а кулаком. Тоді він став погрожувати, що з'їсть мене і кістки мої виплюне, на що я йому відповів, що з'їм його з кісточками (*За М. Кочерганом*).

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухайте висловлювання. У якому стилі воно оформлене? Визначте тему й основну думку почутого. Перекажіть, доповнюючи текст відомостями, одержаними з інших джерел.

Життєдіяльність людини — це складна взаємодія її із суспільством. У процесі цієї взаємодії — у безпосередніх соціальних контактах, під впливом культури, соціальних норм і цінностей — формується особистість, тобто відбувається її соціалізація — інтеграція індивіда в суспільство шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей.

У процесі соціалізації людина адаптується до умов соціуму, культури, норм, що формуються впродовж життєдіяльності суспільства, і своєю активністю перетворює їх на власні цінності, орієнтації, установки тощо.

Чи не найважливіша роль у процесі соціалізації індивідів належить мові. Це зумовлено тим, що в мові наявний соціальний досвід попередніх поколінь і всього людства. Оволодіваючи мовою, людина привласнює цей досвід, робить його складовою своєї особистості. Усе це відображається в процесі спілкування, яке в кожній культурі має свої особливості.

Одна з ролей особистості — національна, яка формується на перших етапах соціалізації завдяки сімейному та шкільному

вихованню — є спільною для всіх носіїв певної мови. Культурні знання, засвоєні в межах цієї ролі, є ядром феномену, який називають національною специфікою мислення і спілкування.

Як вважають деякі етнолінгвісти, людина сприймає світ крізь категорії рідної мови, яка пронизана неповторним народним духом. Мова ніби описує навколо людини чарівне коло. Іншими словами, згідно із цими концепціями, людина пізнає світ і орієнтується в ньому так, як їй «підказують» категорії рідної мови (За Ф. Бацевичем).

- ▶ Пригадайте висловлювання українських письменників про значення мови, слова в їхньому особистому житті та прокоментуйте ці висловлювання.

Робота з таблицями в групах

- ▶ Розгляньте таблиці та на основі отриманих відомостей побудуйте розповідь про динамічний характер мови, взаємозв'язок мови і суспільства та мови і культури.

Група 1

Зв'язок мови і суспільства

1. Неможливість існування суспільства без мови.
2. Соціальна організація суспільства (при феодалізмі — роздрібненість і виникнення діалектів; при капіталізмі — розвиток національної мови; динамічний характер мовної системи).
3. Соціальна диференціація (виникнення арго, жаргону, сленгу).
4. Демографічні зміни (наплив переселенців з інших країн — витіснення рідної мови іншими мовами).
5. Суспільні течії.
6. Розвиток художньої творчості.
7. Відображення суспільної свідомості (мова відображає ідеологію, релігію, науку, політику, мораль тощо).

Група 2

Зв'язок мови і культури

1. Культура визначає план змісту знакової системи мови (відмінності в лексиці і фразеології, наявність екзотизмів та різних емоційнооцінних відтінків одного й того самого слова).
2. Культура впливає на стилістичну диференціацію мовних засобів.
3. Культура впливає на виникнення стійких національних асоціацій та символів.
4. Культура впливає на своєрідність мовного етикету.

Складання діалогу

- ▶ Ознайомтесь із думками видатних людей. Прокоментуйте кожне з тверджень. Складіть діалог, поклавши в основу одне з висловлювань.

1. І всякий народ, що носить у собі запоруку сил, повний творчих здібностей душі, своєї яскравої особистості й інших дарів Божих, своєрідно відзначився своїм власним словом, що ним, висловлюючи яку тільки є річ, передає цим висловом частину власного свого характеру (*М. Гоголь*). 2. У словах, у граматичних формах, у синтаксисі закарбовує свій образ душа цього народу; як сліди на закам'янілих пісках від води давно зниклих морів, закріплені в ній прагнення, уподобання, неприязнь, вірування, забобони, первісні знання про світ і людину (*Я. Парандовський*). 3. Єврея, цигана, татарина, німця, зросійщених настільки, що мовою їхньої заповітної думки стала російська мова, ми не можемо зарахувати ні до якого народу, крім російського (*О. Потебня*). 4. Ні прозвання, ні віросповідання, ні сама кров предків не робить людину належністю тієї чи іншої народності. Хто якою мовою думає, той до того народу належить (*В. Даль*). 5. Мова є ніби зовнішнім виявом духу народу; мова народу є його дух і духом народу є його мова — важко уявити собі щось більш тогожне (*В. фон Гумбольдт*).

V. ПІДСУМОК УРОКУ

Бесіда з учнями

- ▶ Знайдіть відповіді на питання.
- 1. Обґрунтуйте поняття мови як особливої системи знаків.
- 2. Доведіть знаковий характер слова.
- 3. Доведіть, що мовна система має динамічний характер.
- 4. Яка роль мови у формуванні й самовираженні особистості?
- 5. Яким чином на мову впливає розвиток суспільства?
- 6. Як мова пов'язана з культурою народу?

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Напишіть твір-роздум на тему: «Слово як носій добра, істини й краси».

УРОК № 2

УКРАЇНЬСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ. ВІДОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНЬСЬКІЙ МОВІ КУЛЬТУРИ ІНШИХ НАРОДІВ. УКРАЇНЬСЬКА МОВА У СВІТІ. УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА

Мета (формування компетентності): предметні (поглибити знання про роль української мови як однієї з основних національно-культурних цінностей українського народу, подати відомості про українську діаспору, навчити виявляти особливості української мови на тлі інших у міжкультурній комунікації); **ключові** (розвивати пам'ять, збагачувати й удосконалювати мовлення учнів, формувати вміння вільно виражати свої думки, використовуючи мовознавчу термінологію); **загальнокультурні** (виховувати патріотичні почуття, толерантне ставлення до носіїв інших мов та культур).

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

Обладнання: копії текстів, таблиця «Українська діаспора».

Слова — це кольорові камінці.

*Мало їх назбирати — треба ще навчитися
з них узори викладати*

І. Вільде

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ ТА МЕТОЮ УРОКУ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Проблемна бесіда з учнями

► Дайте відповіді на питання.

1. Які функції виконує українська мова в Україні?
2. Звідки походить українська мова?
3. Які етапи розвитку української мови ви можете назвати?
4. Які ознаки доводять, що українська мова є милозвучною та мелодійною?
5. Як ви розумієте епіграф до уроку?

Комунікативний практикум

► Прокоментуйте висловлювання.

1. Мова — це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова — це форма нашого життя, форма національного організування. Мова — душа кожної національності, її святощі і найміцніший скарб... І поки живе мова — житиме й народ, як національність (*І. Огієнко*). 2. Межі моєї мови означають межі мого світу (*Л. Вітгенштайн*). 3. Відмінності між мовами становлять щось більше, ніж звичайні знакові відмінності. Різні мови за своєю суттю, за своїм впливом на пізнання та почуття є в дійсності різними світобаченнями (*В. фон Гумбольдт*). 4. Мова є вмістилищем усього сутнісного, вона безпараметрична, кордони її ніколи не збігаються з географією (*П. Мовчан*).

IV. ВИКЛАД НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Навчальна лекція

► Прослухайте текст лекції.

У сучасному динамічному світі звичним явищем стали контакти носіїв різних культур і мов. Незнання або неадекватне відтворення норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки створює труднощі в спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот.

Вагомим є вплив національно-культурних чинників на семантику окремих слів. Наприклад, японське слово *сакана* може бути перекладене українським *риба* (чи російським *рыба*). Але для росіян *рыба* — це луска, плавники і велика кількість кісток. Для японців *сакана* — це будь-яка живність, наявна в морі чи океані. Чи, наприклад, вираз японської мови, який «моделює» у свідомості японського підлітка чотири найстрашніших лиха, що йому загрожують: *дзісін, камінарі, кадзі, сядзи*, тобто 'землетруси, блискавки, пожежі, батьки'. «Набір» цих «лих» національно обумовлений специфікою життя японців.

У різних народів стандартні за своїм складом комунікативні акти — чоловік — дружина, батько — син, брат — сестра, гість — господар тощо — регулюються нетотожними соціальними правилами. Так, в абхазців на поведінку гостя накладені обмеження, яких немає, наприклад, в українців: гість в абхазькому домі не може оспівдитися дівчині цього дому в коханні.

Історичні, національні, культурні та інші чинники впливають і на невербальні складові спілкування. Наприклад, ескімоси ріки Кюпер вітають чужоземців ударом кулака по голові або по плечах. Полінезійці обнімаються й труть один одному спину (*За Ф. Бацевичем*).

Складним є питання впливу мови на культуру. Е. Сепір зазначав: «Не можу я визнати і справжньої причинної залежності між культурою і мовою. Культуру можна визначити як те, що суспільство робить і думає. Мова є те, як думають. Зрозуміло, що зміст мови нерозривно пов'язаний із культурою. Мова у своїй лексиці більш-менш точно відображає культуру, якої не обслуговує; цілком справедливим є і те, що історія мови й історія культури розвиваються паралельно. Отже, впевнено можна стверджувати лише те, що культура визначає план змісту знакової системи мови. У семантиці мови відображаються загальні, універсальні компоненти загальнолюдської культури і своєрідність культури конкретного народу.

У кожній мові наявна безеквівалентна лексика, до якої належать слова, що позначають специфічні явища культури і не мають однослівного перекладу на іншу мову. При перекладі вони передаються описово або запозичуються. Запозичені безеквівалентні слова називають екзотизмами. Так, слова *стерлінг*, *біг-бен*, *шилінг*, *крикет* пов'язані з англійською матеріальною і духовною культурою; *конклав*, *сентимо*, *спагеті*, *тарантела* — з італійською; *песо*, *конквістадор*, *тореадор*, *корида*, *болеро* — з іспанською; *ковбой*, *рейнджерси*, *авеню*, *барбі* — з американською; *сарафан*, *щі*, *боярин*, *балалайка*, *ямицик* — із російською; *кишлак*, *арик*, *дехканин*, *кобуз*, *домбра* — із середньоазіатською; *сакура*, *гейша*, *ікебана*, *саке*, *кімоно* — з японською і т. д. До української безеквівалентної лексики відносять такі слова, як *чумак*, *гривня*, *рушник*, *галушки*, *вареники*, *бориц*, *бандура*, *кобзар*, *коломийка*, *гопак*, *вечорниці*, *тризуб*. Як правило, безеквівалентна лексика в кожній мові становить не більше 6–7% від загальної кількості активно вживаних слів.

Слова з тотожним денотативним значенням можуть мати різні емоційні й оцінні відтінки, а також різні асоціативні зв'язки. Зрідка ці відмінності зумовлені відмінностями і в самих реаліях, як, наприклад, укр. *хата* і рос. *изба* (різна форма, оздоблення тощо), укр. *призьба* і рос. *завалинка*, укр. *личаки* і рос. *лапти*. Часто спостерігається розбіжність у символічних значеннях. Так, зокрема, укр. *лебідь* і рос. *лебедь* символізують дівчину, однак укр. *лебідь* символізує ще жінку, молодицю, а інколи й батька; укр. *зозуля* і рос. *кукушка* — це вісниця, провидиця, однак укр. *зозуля* — це символ безпритульності, самотності, а також дружини, сестри, матері; укр. *калина* — символ краси, здоров'я, дівчини, дівочтва, любові, України, рос. *калина* символізує розлуку й невдале заміжжя.

Найбільші розбіжності слова-відповідники в різних мовах мають у семантичних асоціаціях. Як показав проведений психо-

лінгвістичний експеримент із трьома групами реципієнтів — українцями, росіянами, туркменами, такі слова, як *хозяин, отец, мать, бабушка, дедушка, свадьба, молоко* дали різні асоціації. Так, слово *хозяин* у росіян викликало асоціації *человек, мужчина, владелец, сад, деревня, город*; в українців — *муж, владелец, предприниматель, хозяйство, дом, слуга, пьеса Карпенко-Карого*; у туркменів — *огромный человек с бородой, большой человек с бородой и усами, солидный мужчина в халате, официант*. Слово *свадьба* у студентів-туркменів асоціюється, на відміну від українців і росіян, не тільки з веселістю, а й з утратою, із змаганнями. Слово *молоко* викликає в них більш захопливі асоціації (*белое счастье*); у словах *отец, мать, бабушка, дедушка* яскраво відчутний «компонент поваги» (*бабушка — голова, серебро, уважение; отец — золото, гора, главарь, уважение*).

Наведені факти свідчать про те, що ґрунтовне оволодіння мовою неможливе без засвоєння культури народу — носія мови.

Бесіда з учнями за темою лекції

► Дайте відповіді на питання.

1. Чим пояснюється зв'язок мови та культури?
2. На що слід звертати увагу при вивченні іноземної мови?
3. У чому виявляється національно-мовна специфіка лексичних одиниць?
4. Чим ви можете пояснити специфіку сприйняття реалій навколишнього світу представниками різних народів?
5. Проаналізуйте взаємозв'язки народів, що проживають на території України.
6. Чи мають символічне значення слова *вітер, верба, шлях, соняшник, рута, мавка* в інших мовах? Поясніть подібність і відмінність цих символів у різних культурах.
7. Ознайомтеся з даними таблиці (дані таблиці взято з книги В. Ф. Дрозд «Українська мова в діалозі культур»). Порівняйте лексичне значення слова *колиска* в трьох мовах та зверніть увагу на позамовний ореол ознак.

Українська мова	Російська мова	Болгарська мова
<i>Колиска</i>	<i>Колыбель</i>	<i>Люлка</i>
1. Підвішене на мотузках до сволака.	1. Стоячий предмет.	1. Носиться за плечима матері.
2. Луб'яний кошик із дерев'яним дном.	2. Переважно зроблене з дерева.	2. Велика торба з шерстяної тканини.

Українська мова	Російська мова	Болгарська мова
<i>Колиска</i>	<i>Колыбель</i>	<i>Люлка</i>
3. Дерев'яна рама з підвішеним до неї полотняним мішком.	3. Дерев'яний предмет на округлих ніжках.	3. Велика домоткана торба із зав'язками на краях.
4. Оберіг немовляти від злих сил, оскільки його майстрували із священних порід дерев.	4. Майстрували з липи, берези, сподіваючись на цілющі властивості.	4. Одночасно така «люлка» слугувала й для перенесення дитини на відстань.

Дослідження-аналіз

- Знайдіть у наведених ілюстраціях відображення культури інших народів. Доведіть свою думку.

1. Бо ж блискучі теляги, незрівнянні стилети й шпади, шаблі, що кращі були лише в султана, арбалети, аркебузи й гармати, рівних яким не існувало на світі, — все те було виробами їхніх розлогих майстерень, виробами, про які мріяв кожен, хто пізнав венеційців (*Л. Мосендз*). 2. Другий присягався аллахом, що кит-кашалот проковтнув корабель-дхоа (*Ю. Логвин*). 3. Особливо цікавили мовознавця слова, яким важко, а то й неможливо знайти відповідники в інших мовах. Серед таких цікавих знахідок він наводить німецькі слова «куммершпек» («*горе-бекон*»), що ним називають ожирілих осіб, «драхенфуттер» («*їжа для дракона*»), що позначає дарунки чоловіка своїй дружині, коли він перед нею чимось завинив, англійську ідіому «кауч потейто», що буквально означає «диванна картопля» та образливо називає людину, яка постійно вилежується на дивані, японське словосполучення «баккушан», яким називають «дівчину, яка є симпатичнішою ззаду, ніж спереду» (*З посібника*).

Коментований диктант

- Запишіть під диктовку, пояснюючи правопис складних слів.

Україна — одна з найбільш густонаселених земель. Найгустіше населені індустріально-аграрні райони. Поряд з історичним і соціально-економічним факторами певний вплив на розміщення населення мали природно-географічні умови.

Населення України різноманітне за своїм етнічним складом. Крім українців (три чверті населення) значний відсоток становлять інші східнослов'янські народи, а також євреї, західні та південні слов'яни. З інших етнічних груп найбільш чисельні романомовні народи (молдавани, румуни), греки, представники фінно-угорської

та алтайської мовних сімей. На динаміку чисельності та географічне розміщення українського народу помітно вплинули міграційні процеси, етнокультурні взаємини.

Значною була українська еміграція із західноукраїнських земель, які були в Австро-Угорській державі, у країні Американського континенту. Тільки в США за чотири десятиліття кінця дев'ятнадцятого й початку двадцятого століть із цих областей прибуло понад сімсот тисяч осіб (За В. Наулкою).

Навчальне аудіювання

- Підготовчий момент до навчального аудіювання. Прочитайте. Які почуття викликають у вас рядки віршів? Чим, на вашу думку, викликане написання наведених поезій?

ВУЗЛИК

Україною осінь	Загелгоче душа
Іде золота,	До своєї землі,
Долітають до Києва	І зане стара
Звуки трембіти.	Зарубцьована рана.
Знову листя	Через море
З канадського клена	У пісні летять журавлі,
Зліта,	А насправді
Ніби хоче в Канаду свою	Долали вони
Долетіти.	Океани.
А в Канаді кленовій	То чорнів, то білів,
Моїм землякам	То кривавився світ...
Про Карпати далекі	Та під небом чужим
Нагадує осінь,	Вечорами щоразу
Бо хоч як не живи,	Про Телесика вчукам
Не вкорінійся там,	Розказував дід,
А думки в Україну	Ніби вузлик біленький
Як вітром	З землею
Відносить.	Розв'язував.

Л. Талалай

***

В вигнанні дні течуть, як сльози,
 Думки в вигнанні сплять, як мертві,
 Солодкі спогади сичать, як змії,
 Душа ридає, як дитина.
 Душа розірвана, як рана...
 Бальзам далеко так, як сонце,
 А сонце, сонце, як і щастя,
 Там, там, лише в краю коханім.

О. Олесь

- Назвіть поетів-емігрантів та виразно зачитайте їхні вірші.

Навчальне аудіювання

- ▶ Прослухайте текст про українську діаспору. Складіть план у формі питальних речень.

Українська мова є державною мовою України, національною мовою мільйонів українців і однією з робочих мов ООН.

Поза межами України українська мова побутує серед українського за походженням населення західної (понад 2 млн чоловік) та східної (6,8 млн чоловік) діаспор.

У західній діаспорі українською мовою в усній і писемній формах послуговуються етнічні українці США, Канади, Великобританії, Бразилії, Аргентини, Австралії, Австрії, Польщі, Словаччини, Румунії, Угорщини, Литви, Латвії та багатьох інших країн. Вони видають рідною мовою книжки, газети, журнали, проводять богослужіння, телепередачі. Окрім того, українські громади США і Канади організували мережу осередків української культури — бібліотеки, архіви, музеї, театри, хорові, музичні, танцювальні ансамблі, наукові товариства. Україністика викладається в 28 університетах і коледжах США, кафедри української мови створено в 12 університетах Канади. Україномовні загальноосвітні школи діють у Канаді, Австралії, Польщі, Молдові, Литві. Докладаються зусилля щодо відновлення шкіл з українською мовою навчання в Румунії та деяких інших країнах.

Східна українська діаспора чисельніша, але в Росії, а потім у колишньому СРСР, де майже завжди проводилась насильницька русифікація населення, вона не мала належних умов для задоволення своїх культурних запитів. Сприятливі умови були створені тільки в 20-х роках ХХ століття. Тоді лише в Російській Федерації діяло близько 2,5 тис. україномовних шкіл, 16 педтехнікумів, пединститутів, працювали видавництва, театри, видавались книжки, газети. Але невдовзі все це було ліквідовано. Внаслідок асиміляційних процесів кількість етнічних українців у східній діаспорі різко скоротилася, а українська мова продовжувала тут функціонувати лише в усній формі.

Розпад СРСР і відродження державності в Україні дали поштовх піднесенню етнічної свідомості українців східної діаспори. У Москві, Алма-Аті, Єревані, Таллінні, Вільнюсі, Ризі відкриваються недільні школи для українського населення, створено культурно-громадські товариства й осередки, земляцтва тощо.

Нині наша держава докладає чимало зусиль для зміцнення зв'язків із нашими країнами за кордоном, що сприятиме відродженню й духовному збагаченню українського народу, зростанню мовної культури, взаєморозумінню між народами (*З підручника*).

- ▶ Дайте відповіді на складені питання («Мікрофон»).

Складання діалогу

- ▶ Складіть діалог за темою: «Чим пояснити різну долю української культури у східній та західній діаспорах?»

V. ПІДСУМОК УРОКУ

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- ▶ Написати твір-роздум «Українська мова й українська діаспора: реальність, проблеми, перспективи».
- ▶ За допомогою мережі Інтернет ознайомтеся з інформацією про видатних представників української діаспори та підготуйте коротке повідомлення про них.

УРОК № 3

УРОК РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ № 1. ПОНЯТТЯ СТИЛЮ МОВЛЕННЯ: МОВНІ Й ПОЗАМОВНІ ОЗНАКИ (СФЕРА СПІЛКУВАННЯ, УМОВИ ТА МЕТА СПІЛКУВАННЯ). СТИЛІ МОВЛЕННЯ. ЗМІСТ І СТРУКТУРА ТЕКСТІВ КОЖНОГО ІЗ СТИЛІВ, ЇХНІ ХАРАКТЕРНІ МОВНІ ЗАСОБИ, ОСНОВНІ ЖАНРИ. СКЛАДАННЯ УСНОГО ТВОРУ

Мета (формувати компетентності): предметні (розширити відомості школярів про стилі мовлення та їхні характерні ознаки, жанри; навчати послідовно будувати власне висловлювання, проводячи відбір потрібної інформації; систематизувати виклад своїх думок); **ключові** (удосконалювати комунікативні вміння, уміння добирати необхідні мовні засоби, дотримуючись стильової приналежності висловлювання); **загальнокультурні** (формувати риси мовної особистості, плекати любов до співгромадян, етнотипу українців).

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь.

Обладнання: копії текстів, таблиця для заповнення «Стилі української мови».